

{tab=Οι συνοριακοί στρατιώτες}

Ένας νόμος του Κωνσταντίνου ορίζει τους όρους για την αποχώρηση από την ενεργό υπηρεσία των διαφόρων κατηγοριών στρατιωτικών, ιδίως την απαιτούμενη διάρκεια της θητείας και τα φορολογικά προνόμια των βετεράνων. Οι *comitatenses* εμφανίζονται για πρώτη φορά ξεχωριστά. Τα πλεονεκτήματα τους σε σχέση με τους *ripenses*, επίλεκτες συνοριακές μονάδες που αποτελούνται ουσιαστικά από λεγεώνες, είναι ακόμα ελάχιστα. Όσο για τις συνοριακές λεγεώνες, που παλιά αποτελούσαν το επίλεκτο τμήμα του ρωμαϊκού στρατού, είναι σαφώς σε καλύτερη θέση από τις βοηθητικές μονάδες, πτέρυγες και κοόρτες, που επίσης επισταθμεύουν στα σύνορα. Σε μια περίοδο όπου ο κινητός στρατός αντιπροσωπεύει πολύ μικρό τμήμα των ένοπλων δυνάμεων της αυτοκρατορίας, ο στρατός των συνόρων, όπου βρίσκονται σαφώς οι περισσότεροι σχηματισμοί που κληροδότησε η Ηγεμονία, δεν έχει ενιαίο καθεστώς.

Η τάφρος που θα χωρίσει τον νέο επίλεκτο στρατό από τα καλύτερα συνοριακά στρατεύματα δημιουργείται κατά τη διάρκεια του 4ου αιώνα. Ένας νόμος του 363 αναφέρει για πρώτη φορά τα *limitanea militia*, για να δηλώσει μια ξεχωριστή κατηγορία στρατιωτών. Οι διαφορές ως προς τη δομή και τους όρους υπηρεσίας των κάθε λογής μονάδων που στρατοπεδεύουν στα σύνορα γίνονται στη συνέχεια όλο και πιο δευτερεύουσες, σε σύγκριση με τα χαρακτηριστικά που πλέον τους ενώνουν και που οφείλονται στο γεγονός ότι οι μονάδες αυτές, οι οποίες δεν μετακινούνται ποτέ εκτός της περιοχής τους, ενσωματώνονται στην πολιτική κοινότητα.

Στο χωριό όπως και στην πόλη, η υπηρεσία στον στρατό εξασφαλίζει στους στρατιώτες της συνοριακής φρουράς σταθερό εισόδημα που, σε συνδυασμό με την ολοφάνερη υποαπασχόληση στο επαγγελματικό επίπεδο, τους αφήνει πλήθος ευκαιρίες για να ζουν άνετα.

Ποτέ το κράτος δεν προβαίνει σε διανομή γαιών στους εν ενεργεία στρατιώτες, αλλά ο Κωνσταντίνος επανέρχεται στη ρωμαϊκή παράδοση και τη διανομή γαιών στους βετεράνους. Ένας νόμος του 325 ορίζει ότι οι βετεράνοι που επιλέγουν να ασχοληθούν με τη γεωργία "λαμβάνουν σχολάζουσες γαίες και τις κατέχουν με πλήρη ατέλεια για πάντα" καθώς και ένα επίδομα για αγορά αγροτικού εξοπλισμού, ένα ζευγάρι βόδια και 100 μόδιους με διάφορους σπόρους. Το 341, ένας άλλος νόμος δίνει έναν διευρυμένο ορισμό για τις γαίες που οι βετεράνοι έχουν δικαίωμα να καταλάβουν: πρόκειται για "γαίες σχολάζουσες ή άλλες, όπου τις επιλέξουν", ενώ, λίγο μετά, ο Βαλεντινιανός Α' ορίζει να κατευθύνονται

προς "γαίες ακαλλιέργητες, εγκαταλειμμένες από τους ιδιοκτήτες τους, που είναι γεμάτες αγκάθια, επειδή εγκαταλείφθηκαν για καιρό". Ένας συγγραφέας της εποχής θέλει να ενθαρρύνει τους παλαίμαχους να εγκατασταθούν στα σύνορα (limites) για να "καλλιεργούν τους τόπους που υπερασπίστηκαν κάποτε" και αναζητάει τεχνάσματα για να περικόψει τις φορολογικές τους ατέλειες. Ωστόσο, ο νόμος του 400 απλώς απορρίπτει τις αιτήσεις των βετεράνων για γαίες που υπόκεινται στον έγγειο φόρο της δεκάτης (κλήνσος): αν τις κατέχουν, τότε υποχρεούνται να πληρώνουν τον φόρο όπως όλος ο κόσμος.

Επανερχόμαστε στην αρχική πρόθεση του Κωνσταντίνου να εγκαταστήσει τους βετεράνους, απαλλαγμένους από φόρο, στις χέρσες γαίες. Η πολιτική διανομής των γαιών στους βετεράνους συνεχίζεται σε όλη τη διάρκεια του 4ου αιώνα. Μετά όμως από τρεις ή τέσσερις γενιές, η επάνδρωση των συνοριακών φρουρών γίνεται εν πολλοίς με κληρονομική διαδοχή από πληθυσμούς που ζουν κοντά στα στρατόπεδα, γεγονός που μετατρέπει μεγάλο αριθμό ανδρών σε κατόχους των χωραφιών που ανήκαν στους βετεράνους πατέρες τους υπό καθεστώς φορολογικής απαλλαγής.

Η αυτοκρατορική νομοθεσία του πρώτου μισού του 5ου αιώνα ενσωματώνει αυτό το καινούργιο δεδομένο. Η Νεαρά 24 του Θεοδοσίου Β' εγκαινιάζει ένα φιλόδοξο πρόγραμμα ενίσχυσης των συνόρων μετά την αποχώρηση των Ούννων και επικυρώνει εκ νέου την φορολογική απαλλαγή για τους agri limitanei, τους αγρούς που καλλιεργούσαν συνήθως οι συνοριακοί στρατιώτες. Ορίζει να αποδοθούν ξανά στους στρατιώτες γαίες ελεύθερες φόρου που είχαν περιέλθει στα χέρια πολιτών. Η ίδια έγνοια ενέπνεε είκοσι χρόνια νωρίτερα έναν άλλο νόμο που όριζε να αποδοθούν ξανά όλες οι γαίες στις "επικράτειες" των οχυρών θέσεων στους στρατιώτες των φρουρών τους, τους μόνους που επιτρέπεται να τις κατέχουν από την "Αρχαιότητα".

Ο νόμος που δημοσιεύει ο Ιουστινιανός το 534, μετά την επανάκτηση της Αφρικής, δίνει την ολοκληρωμένη εικόνα για τους limitanei milites, στρατιώτες αγρότες που «μπορούν να υπερασπίζονται τα στρατόπεδα και τις πόλεις των συνόρων και ταυτόχρονα να καλλιεργούν τη γη». Η εγκατάσταση τους εκεί έχει τη συμβολική αξία της αποκατάστασης των παλιών συνόρων της Αφρικής, αλλά προβλέπεται να γίνει μόνον μετά το τέλος των εχθροπραξιών, γιατί ο αυτοκράτορας συνειδητοποιεί την περιορισμένη ικανότητα τους για επέμβαση. Αυτή η αναγνώριση είναι κακό προμήνυμα για την τύχη των limitanei επί Ιουστινιανού.

Οι κακές συνέπειες ενός συστήματος που συγχέει τα όρια ανάμεσα σε στρατιωτικούς και πολιτικούς δεν ξέφυγαν από το βλέμμα των συγχρόνων. Ο ίδιος ο Θεοδόσιος Β' αναγνωρίζει στη Νεαρά IV (438) ότι οι συνοριακοί φρουροί, μοιρασμένοι ανάμεσα στις ιδιωτικές ενασχολήσεις και τα στρατιωτικά καθήκοντα, δεν είναι ούτε πολίτες ούτε πραγματικοί στρατιώτες. Κάνοντας λόγο για τις φρουρές των συνόρων της Ανατολής, ομολογεί την ανεπάρκεια του μισθού των limitanei milites που «μέσα στις πιο απομακρυσμένες ερημιές και

αμειβόμενοι με τους κατώτερους μισθούς, πολεμούν δύσκολα και με κόπο την πείνα και την εξαθλίωση». Ο μισθός τους είναι γλίσχος και επιπλέον δεν καταβάλλεται τακτικά. Μια φορολογική μεταρρύθμιση του Αναστασίου περί το 492 στόχο έχει να εξαλείψει τις καθυστερήσεις στην πληρωμή, επί Ιουστινιανού όμως οι καθυστερήσεις γίνονται, αντίθετα, κρατική πολιτική.

Όταν ο Ιουστινιανός αναγγέλλει την αποκατάσταση των *limitanei* στην Αφρική, επιμένει στην αναγκαιότητα να προστατεύεται ο μισθός τους από κάθε δόλια παρακράτηση και εξορκίζει τους δούκες να επαγρυπνούν ώστε οι στρατιώτες να ασκούνται στη χρήση των όπλων, απειλώντας τους με τις τρομερότερες ποινές σε περίπτωση που διαλύουν, προς ίδιον όφελος, τις μονάδες με «άδειες» και αφήνουν τις επαρχίες απροστάτευτες. Οι φρουρές όμως που εγκατέστησε ο Βελισάριος, προτού καν ο στρατός του καταφέρει να αποκαταστήσει διαρκή ειρήνη στην Αφρική, έχουν να αντιμετωπίσουν, μετά την αποχώρηση του, εξέγερση των Μαυριτανών, και ο Προκόπιος περιγράφει την άθλια τύχη αυτών των στρατιωτών: «ήταν ολιγάριθμοι σε κάθε τμήμα των συνόρων και επιπλέον απροετοίμαστοι» και σφαγιάστηκαν από τους εξεγερμένους στη Βυζακινή και τη Νουμιδία. Τίποτα δεν δείχνει ότι οι φρουρές των *limitanei* αποκαταστάθηκαν στη συνέχεια ευρέως. Η αποτυχία αυτής της απόπειρας συνέβαλε το δίχως άλλο στην απόφαση του Ιουστινιανού να δώσει τη χαριστική βολή σε αυτό το μοντέλο άμυνας των συνόρων. Ωστόσο, η εγκατάλειψη των συνοριακών φρουριών και η διάλυση των φρουρών είχε αρχίσει σαφώς πριν από τον Ιουστινιανό.

Τα φρούρια των συνόρων της Ανατολής, που χτίστηκαν πιο πρόσφατα και συμπληρώνουν την όλη διάταξη όπως την περιγράφει η *Notitia*, χρονολογούνται από το έτος 411-412. Βρίσκονται στην Αραβία, στον οχυρωμένο δρόμο από τη Βόστρα μέχρι τη Φιλαδέλφεια-Αμμάν, και μάλλον στα ανατολικά της οδού (*Umm al-Jimal*). Ένα διάταγμα του Αναστασίου, που αποσπάσματα του, χαραγμένα στην πέτρα, βρέθηκαν σε τέσσερις στρατιωτικές θέσεις του δουκάτου της Αραβίας, αναγγέλλει μισθολογική μεταρρύθμιση για τους *limitanei* από τη Μεσοποταμία μέχρι την Παλαιστίνη και δείχνει κατ' αυτόν τον τρόπο ότι ο μεγάλος τομέας του *limes* λειτουργούσε ακόμη. Ωστόσο, σε πολλές δεκάδες οχυρωμένες θέσεις των δουκάτων Αραβίας και Παλαιστίνης, υπάρχει δραστική μείωση του αριθμού των κατοικημένων φρουριών περί το 500 και σχεδόν πλήρης εγκατάλειψη του *limes* περί το 550, εκτός από ορισμένες θέσεις κλειδιά στον απώτατο νότο. Πιο βόρεια, η ονομασία Στράτα (*Strata Diocletiana*), που υπήρξε παλιά η μεγάλη οδός που συνέδεε τη Δαμασκό με την Παλμύρα, με τις δεκάδες φρούρια των δουκάτων της Συρίας και της Φοινίκης, δηλώνει απλώς για τον Προκόπιο μια άγονη περιοχή με βοσκοτόπια, που τη διεκδικούν οι Άραβες σύμμαχοι του Βυζαντίου και της Περσίας. Όταν πάλι, το 541, ο Βελισάριος αποστέλλεται επειγόντως στη Μεσοποταμία και προσπαθεί να «συγκεντρώσει στρατό πανταχόθεν», επιτόπου βρίσκει μονάχα «στρατιώτες, τους περισσότερους γυμνούς και άοπλους, που τρέμουν και στο άκουσμα του ονόματος των Περσών». Η αυξημένη ατροφία του παλιού *limes* εξηγεί τα δραστικά μέτρα που έλαβε ο Ιουστινιανός μετά την

Οι δομές του Στρατού (B)

Συντάχθηκε απο τον/την Administrator

Παρασκευή, 19 Δεκέμβριος 2008 12:59 - Τελευταία Ενημέρωση Παρασκευή, 19 Δεκέμβριος 2008 13:14

εκεχειρία του 545. Ο Προκόπιος διηγείται στα Ανέκδοτα πως, «μόλις έγινε ειρήνη μεταξύ Ρωμαίων και Περσών, οι ταλαιπώροι βρέθηκαν αναγκασμένοι, αφού απολάμβαναν και αυτοί τα αγαθά της ειρήνης, να χαρίσουν στο δημόσιο τους καθυστερούμενους μισθούς. Αργότερα, <ο Ιουστινιανός> τους αφαίρεσε, χωρίς τον παραμικρό λόγο, ακόμα και το όνομα του τακτικού στρατού. Στη συνέχεια, τα όρια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας έμειναν χωρίς φρουρούς, ενώ οι στρατιώτες αναγκάστηκαν ξαφνικά να στρέφουν το βλέμμα στα χέρια εκείνων που συνήθιζαν να κάνουν έργα φιλανθρωπίας»

Ελάχιστες παλαιές φρουρές επιβιώνουν μετά τα μέσα του 6ου αιώνα, αλλά το ανατολικό *limes* δεν υπάρχει πια ούτε ως σύστημα ούτε ως αμυντική έννοια. Η παρακμή του *limes* είναι πιο έντονη στην Ανατολή από ό,τι στον Δούναβη. Οι φρουρές του Δούναβη, που υφίστανται πολεμικές πιέσεις διαρκείς μεν αλλά λιγότερο έντονες σε σύγκριση με τις μεγάλες περσικές εισβολές, διατηρούν καλό επίπεδο μαχητικότητας.

Πολλά φρούρια της δεξιάς και ορισμένα της αριστερής όχθης του Δούναβη ανοικοδομήθηκαν ή ενισχύθηκαν από τον Ιουστινιανό για να αντιστέκονται αποτελεσματικότερα στις σλαβικές επιδρομές. Ενώ κατά τη δεκαετία του 580, όταν εισδύουν οι Άβαροι, η διάταξη αυτή κλονίζεται, επωφελείται αργότερα από τις νίκες του αυτοκράτορα Μαυρικίου, που επιβάλλει το 600 στους Αβάρους να αναγνωρίσουν τα σύνορα του Δούναβη. Η επιτυχία όμως είναι μικρής διάρκειας. Ο στρατός που ανατρέπει τον Μαυρίκιο το 602 βαδίζει εναντίον της Κωνσταντινούπολης, εγκαταλείποντας τη Θράκη στο έλεος των εισβολέων. Το παλιό *limes* του Δούναβη περιορίζεται έκτοτε σε ορισμένες μεμονωμένες οχυρές θέσεις.

{tab=Νέο αμυντικό σύστημα}

Καλό είναι να μην αντιπαραθέσουμε με τρόπο απόλυτο τους *limitanei*, που ακινητοποιούνται και αδρανούν, προς τους *comitatenses*, που είναι πάντα έτοιμοι να βαδίσουν προς τα σημεία όπου η αυτοκρατορία δοκιμάζεται. Οι δυνάμεις του κινητού στρατού, που επισταθμεύουν ως επί το πλείστον στις πόλεις, έχουν και αυτές την τάση να ριζώνουν.

Αυτήν την κατάσταση ξεκαθαρίζει ο νόμος του Αναστασίου, με τον οποίο οι δούκες των συνόρων της Ανατολής έχουν υπό τις διαταγές τους τις «κινητές» μονάδες που επισταθμεύουν στις περιφέρειες τους. Λαμβάνοντας υπόψη ότι οι μονάδες αυτές ριζώνουν όλο και περισσότερο, ο νόμος προσπαθεί να ενισχύσει το έλλειπες δυναμικό των συνόρων

και προκαταλαμβάνει τη μεταρρύθμιση που θα γίνει επί Ιουστινιανού.

Το 528, ο Ιουστινιανός δημιουργεί νέο στράτευμα για την Αρμενία με επικεφαλής έναν *magister militum*, ενώ το 536 διαιρεί ξανά ολόκληρη τη ρωμαϊκή Αρμενία σε τέσσερις επαρχίες. Με τη διπλή αυτή μεταρρύθμιση ενσωματώνεται στη στρατιωτική και διοικητική δομή της αυτοκρατορίας και το τμήμα του παλαιού βασιλείου της Αρμενίας, η οποία είχε γίνει ρωμαϊκή πριν έναν και πλέον αιώνα. Ο νόμος του 528 όριζε τον σχηματισμό σώματος στρατού που θα περιελάμβανε μονάδες που είχαν δημιουργηθεί πρόσφατα, αλλά και μονάδες αποσπασμένες από τρεις κινητούς στρατούς, τους δύο κεντρικούς στρατούς και τον στρατό της Ανατολής. Σύμφωνα με τον Μαλάλα, ο *magister militum* της Αρμενίας αποκτά επίσης εξουσία επί των συνοριακών φρουρών, αλλά το πόσο μικρή είναι η σημασία τους το δείχνει ο νόμος του 536, ο οποίος θέτει τους στρατιώτες που επισταθεύουν στην επαρχία της Αρμενίας III υπό τη δικαιοδοσία του πολιτικού διοικητή της, υποβιβάζοντας τους έτσι σε απλές αστυνομικές δυνάμεις.

Τριάντα χρόνια μετά τη μεταρρύθμιση, ο Προκόπιος περιγράφει την πραγματική μορφή που έλαβε η νέα διάταξη. Ακρογωνιαίος λίθος είναι το σώμα που διοικεί ο *magister militum* αυτοπροσώπως, με δυνάμεις αρκετά περιορισμένες ώστε να στρατοπεδεύουν μόνον στο φρούριο της Θεοδοσιούπολης. Πέντε νέοι δούκες τίθενται υπό τις διαταγές του: δύο στην Τζανική, τη χώρα των Τζάνων, φυλής που μόλις είχε υποταχθεί στην αυτοκρατορία, βόρεια της Θεοδοσιούπολης, και τρεις νοτιότερα, στην επικράτεια των παλαιών αρμενικών σατραπειών. Οι δύο δούκες του βορρά διαθέτουν όλοι μαζί επτά φρούρια. Με τις επτά μονάδες τους ελέγχουν τμήμα των συνόρων αντίστοιχο εκείνου που ο δούκας της Αρμενίας υπερασπιζόταν παλιά με 26 φρουρές. Οι τρεις δούκες του νότου, που ελέγχουν μικρότερο τμήμα των συνόρων, διαθέτουν τέσσερα φρούρια. Πληροφορούμαστε εξάλλου ότι το 531 η μονάδα που είχε αποσπαστεί από τον στρατό της Ανατολής και τη διοικούσε πλέον ένας από αυτούς τους δούκες, ο δούκας της Μαρτυρούπολης, διέθετε 500 ιππείς.

Η διάταξη των συνόρων όπως τη βλέπουμε να εμφανίζεται στην Αρμενία αποκλίνει ριζικά από το μοντέλο της Τετραρχίας. Η γραμμή των φρουρίων αραιώνει και ο δούκας έχει υπό τις διαταγές του όχι πια είκοσι ή τριάντα φρουρές, αλλά κατά βάση τη δική του μονάδα και ίσως δύο ή τρεις άλλες συμπληρωματικές. Όσο για τα στρατεύματα που υπάγονται απευθείας στον νέο *magister militum*, δεν συγκρίνονται πια με τους μεγάλους στρατούς των *magistri militum* της *Notitia*. Ο *magister militum* είναι πια επικεφαλής μιας περιφερειακής διάταξης, αποτελούμενης κυρίως από τις μονάδες που διοικούν οι δούκες. Μια ανάλογη διάταξη, με *magister militum* και πέντε δούκες, δημιουργείται την ίδια εποχή στην Αφρική, όπου, μετά τη γρήγορη εκδίωξη των Βανδάλων, επικρατεί καθεστώς συνεχούς πολέμου με τις φυλές των Μαυριτανών, και έπειτα στην Ιταλία.

Οι δομές του Στρατού (B)

Συντάχθηκε απο τον/την Administrator

Παρασκευή, 19 Δεκέμβριος 2008 12:59 - Τελευταία Ενημέρωση Παρασκευή, 19 Δεκέμβριος 2008 13:14

Η παλιά δικαιοδοσία του *magister militum* της Ανατολής υφίσταται τις επιπτώσεις της μακρόχρονης διάβρωσης των στρατευμάτων του και γίνεται ακόμα πιο περιφερειακή. Μετά την πανωλεθρία του Βελισάριου στη Μεσοποταμία το 541, οι στρατηγοί που αναλαμβάνουν αυτήν τη θέση ξέρουν ότι, για να διαθέτουν επιτόπου πραγματικό στρατό εκστρατείας, πρέπει να τον φέρνουν μαζί τους. Το *limes* της Φοινίκης, λόγου χάρη, περιορίζεται σε δύο βάσεις λεγεωνάριων, της Παλμύρας, όπου οι *limitanei* της παλιάς *legio I Illyricorum* ενισχύθηκαν με μία μονάδα του κινητού στρατού στις αρχές της βασιλείας του Ιουστινιανού, και της Δαμασκού, που φιλοξενεί τη *legio III Gallica*, η οποία στρατοπέδευε αρχικά στη Δανάμπα. Τη διοίκηση τη μοιράζονται στο εξής δύο δούκες, και η νέα διάταξη σε αυτό το *limes*, που είχε παλιά 26 φρουρές, αρχίζει να μοιάζει καθ' όλα με εκείνη που δημιουργήθηκε στην Αρμενία. Τα δεδομένα των παπύρων υποδηλώνουν επίσης δραστική μείωση του αριθμού φρουρών στην Αίγυπτο, η οποία αντισταθμίζεται, αλλά πολύ ελλιπώς, με την εμφάνιση των μονάδων που σχηματίστηκαν πιο πρόσφατα.

Η δημιουργία πολεμικού στόλου εντάσσεται στις καινοτομίες του 5ου και του 6ου αιώνα. Μετά τη μεγάλη ναυμαχία, κατά την οποία ήρθαν αντιμέτωποι ο Κωνσταντίνος και ο Λικίνιος, τα πολεμικά πλοία επιστρέφουν στις παλιές βάσεις τους στη Δύση. Εκεί κατατάσσει και η *Notitia* τους γνωστούς από την εποχή της Ηγεμονίας στόλους. Στην Ανατολή, η *Notitia* επισημαίνει μόνον τις ποτάμιες περιπόλους στον Δούναβη, που είναι ουσιαστικές για την ασφάλεια και τον ανεφοδιασμό του *limes*. Όταν όμως, το 400, ο Φράβιος χρειάζεται στόλο για να εμποδίσει τον Γαϊνά να περάσει τον Ελλήσποντο, παραγγέλλει ελαφρά πλοία (*λιβυρνί*
δεξ ή *λ*
ίβερνα

) που σκορπίζουν και καταστρέφουν τις σχεδίες του Γαϊνά. Η απουσία πραγματικού πολεμικού στόλου στη

Notitia

της Ανατολής δεν είναι, επομένως, ούτε παράλειψη ούτε ελλιπής παράδοση του κειμένου της. Ο στόλος δημιουργείται μόνον όταν η αυτοκρατορία νιώθει πραγματικά την ανάγκη, όταν δηλαδή αυξάνεται η ναυτική δύναμη των Βανδάλων στη Μεσόγειο στα μέσα του 5ου αιώνα. Τότε ναυπηγούν όχι πια μεγάλα πολεμικά σκάφη (τριήρεις) όπως την εποχή της Ηγεμονίας, αλλά ταχύπλοα, ικανά για ελιγμούς με μία μόνον σειρά κωπηλάτες (δρόμωνες), τα οποία αναφέρονται πλέον τακτικά στις πολεμικές αφηγήσεις. Αυτός ο στόλος είναι αναμφίβολα ελλιμενισμένος στον Κεράτιο, αλλά αγνοούμε τα της οργάνωσής του, τη δομή της διοίκησης του, το πώς στρατολογούνταν και υπηρετούσαν οι ναυτικοί, κλπ. Ας σημειώσουμε ωστόσο ότι ήδη το 515 οι δρόμωνες που διοικεί ο έπαρχος του πραιτωρίου Μαρίνος χρησιμοποιούν μια εμπρηστική ουσία, που τους έδωσε ένας «φιλόσοφος» (πρόκειται για τον Πρόκλο τον Αθηναίο), για να καταστρέφουν τα πλοία του επαναστάτη Βιταλιανού. Αυτό προαναγγέλλει τη χρήση, από το 675 περίπου και μετά, του περίφημου υγρού πυρός, του τρομερού όπλου του βυζαντινού στόλου κατά το Μεσαίωνα.

Εφόσον δεν υπάρχουν στατιστικές, κάθε υπολογισμός του δυναμικού, δηλαδή των

πραγματικά διαθέσιμων δυνάμεων του στρατού, γίνεται στην τύχη. Μόνον το ξεκίνημα είναι σίγουρο. Ο Ιωάννης Λυδός, ανώτερος αξιωματούχος στην υπαρχία του πραιτωρίου επί Ιουστινιανού, εκτιμά τον στρατό ξηράς του Διοκλητιανού σε 389.704 άνδρες και τους ναύτες σε 45.562 άνδρες. Το σύνολο των 435.266 στρατιωτών είναι της τάξεως μεγέθους που δίνουν οι πιο έγκυρες εκτιμήσεις για τον στρατό της πρώιμης Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Το γεγονός ότι οι κινητοί στρατοί επεκτείνονται γρήγορα προϋποθέτει αύξηση του συνολικού δυναμικού κατά τη διάρκεια του 4ου αιώνα, ασφαλώς όμως όχι σε σημείο που να φαίνεται πιστευτός ο αριθμός των 645.000 ανδρών, όπως παραδίδει ο ιστορικός του τέλους της ιουστινιάνειας βασιλείας Αγαθίας για τον στρατό των «παλαιών αυτοκρατόρων» την εποχή της μεγαλύτερης ακμής του. Έτσι και αλλιώς όμως η *Notitia* απογράφει χίλιες περίπου στρατιωτικές μονάδες και στα δύο τμήματα της αυτοκρατορίας. Αποδίδοντας τους κατά μέσο όρο 500 άνδρες, καταλήγουμε περί το 401 σε σύνολο 500.000 ανδρών χονδρικά, εκ των οποίων λίγο πάνω από τους μισούς για την αυτοκρατορία της Ανατολής.

Το δυναμικό του ανατολικού στρατού ασφαλώς μειώθηκε κατά τον 5ο αιώνα με την κατάργηση πολλών συνοριακών φρουρών, και ακόμα περισσότερο επί Ιουστινιανού. Σε νόμο που δημοσιεύτηκε λίγο μετά την άνοδο του στην εξουσία, ο Ιουστίνος Β' παραπονείται για τα ανεπαρκή μέσα που παρέχει στον στρατό ο προκάτοχος του. Ο Αγαθίας είναι πιο συγκεκριμένος στις επικρίσεις του: κατηγορεί τον Ιουστινιανό ότι περιόρισε τις δυνάμεις του στρατού σε 150.000 άνδρες (χωρίς να ισχυρίζεται, όπως ο Ιουστίνος Β', ότι η αλλαγή αυτοκράτορα διόρθωσε τα πράγματα). Ο δικός του αριθμός, που είναι προφανώς υπολογισμένος κατά προσέγγιση, έχει όλη την αξία που μπορεί να έχει μια εκτίμηση της εποχής από έναν καλά πληροφορημένο μάρτυρα.

Ενώ ο στρατός της *Notitia* αποτελείται ως επί το πλείστον από πεζούς, ο στρατός που κληροδότησε ο Ιουστινιανός στον Ιουστίνο Β' περιλαμβάνει περισσότερο ιππικό και στοιχίζει τουλάχιστον τα διπλά για τη συντήρηση του κάθε στρατιώτη. Οι διάδοχοι του Ιουστινιανού έχουν επίσης να αντιμετωπίσουν τις συσσωρευμένες συνέπειες επί της δημογραφίας και της φορολογίας που δημιούργησαν οι απανωτές επιδημίες πανώλης. Δεν θα είναι σε θέση να αντιστρέψουν την τάση για μείωση του δυναμικού, αλλά θα αναγκαστούν τουλάχιστον να αντισταθμίσουν το σοβαρό δομικό μειονέκτημα που δημιούργησαν οι εκστρατείες επανάκτησης, την εξαφάνιση της κεντρικής δύναμης κρούσης.

{tab=Νέος εκστρατευτικός στρατός}

Η στρατιωτική πολιτική του Ιουστινιανού συνίσταται σε ταχυδακτυλουργικές κινήσεις που κάνει παίζοντας με τις μονάδες κάθε προέλευσης ώστε να αντιμετωπίζονται οι πιο επείγουσες ανάγκες. Οι Βάνδαλοι που ηττώνται στην Αφρική αποστέλλονται στο περσικό

Οι δομές του Στρατού (B)

Συντάχθηκε απο τον/την Administrator

Παρασκευή, 19 Δεκέμβριος 2008 12:59 - Τελευταία Ενημέρωση Παρασκευή, 19 Δεκέμβριος 2008 13:14

μέτωπο, μια περσική μονάδα που παραδίδεται στον βυζαντινό στρατό φτάνει στην Ιταλία, ενώ μια μονάδα «Σκυθών», δηλαδή Οστρογότθων της Ιταλίας, πηγαίνει στην Αίγυπτο. Ο Ιουστινιανός δεν είναι ο πρώτος που διαπιστώνει ότι οι αιχμάλωτοι είναι χρησιμότεροι ως στρατιώτες παρά ως δούλοι, πάντοτε βέβαια υπό τον όρο να τους απομακρύνει κανείς από την πατρίδα τους. Έτσι αντισταθμίζεται για κάποιο καιρό η εξάντληση της κεντρικής εφεδρείας, που την αποτελούσαν παλαιότερα οι δύο στρατοί *in praesenti* (του πραισέντου, που ήταν δηλαδή πάντα στη διάθεση του αυτοκράτορα).

Η παρακμή των στρατών του πραισέντου αρχίζει αναμφίβολα με την πανωλεθρία της ναυτικής εκστρατείας του Βασιλίσκου κατά των Βανδάλων το 468. Έστω και αν ο αριθμός των 100.000 ανδρών που συγκεντρώθηκαν για την επιχείριση, είναι, κατά τον Προκόπιο, υπερβολικός, επρόκειτο ενδεχομένως για την πιο σημαντική συγκέντρωση στρατευμάτων της Ανατολικής Αυτοκρατορίας κατά τον 5ο αιώνα, και μεγάλο τμήμα αυτού του στρατού χάθηκε στα ανοιχτά της Καρχηδόνας. Οι δύο στρατοί του πραισέντου συμμετέχουν στις δυνάμεις του νεοσύστατου στρατού της Αρμενίας το 528 και έπειτα στις εκστρατείες της Αφρικής και της Ιταλίας. Η διάκριση ανάμεσα στους δύο κεντρικούς στρατούς δεν είναι πια αισθητή μετά τη δολοφονία το 520 του *magister militum praesentalis* Βιταλιανού, που ήταν τότε συνάδελφος στη θέση αυτή του μετέπειτα αυτοκράτορα Ιουστινιανού. Μετά τη βασιλεία του Ιουστινιανού, επείγει να ανασυσταθεί ο κινητός στρατός. Το έργο αυτό το αναλαμβάνει επί Τιβερίου Β' ο καλύτερος στρατηγός του και μετέπειτα διάδοχος του Μαυρίκιος.

Η σύνθεση του νέου στρατού εκστρατείας μας είναι γνωστή χάρη στο *Στρατηγικόν* που συνέταξε ο ίδιος ο Μαυρίκιος. Εκεί βρίσκουμε το πρότυπο ενός στρατού εξ ολοκλήρου έφιππου. Το πεζικό, αν υπάρχει, έχει ρόλο βοηθητικό (να προστατεύει την υποχώρηση των ιππέων, να συμμετέχει στην οχύρωση ενός στρατοπέδου κ.ο.κ.). Ένας στρατός "με σωστές αναλογίες" αριθμεί 5-6.000 ως 15.000 ιππείς και παρατάσσεται σε δύο γραμμές, με περισσότερους ή λιγότερους στρατιώτες ανάλογα με το διαθέσιμο δυναμικό. Οι δύο πτέρυγες της πρώτης γραμμής αποτελούνται αφενός από "μονάδες" (*vexillationes-αρίθμοι*

), κατάλοιπο από τους παλαιούς κινητούς στρατούς, και αφετέρου από Ιλλυριούς. Οι Ιλλυριοί, που ορισμένοι τους ταυτίζουν με τις παλιές συνοριακές μονάδες, ανήκουν μάλλον στο νέο σώμα που στρατολόγησαν στο Ιλλυρικό και στη Θράκη ο Γερμανός και ο Ναρσής το 550-553 και που νίκησε του Γότθους του Τουτίλα. Ο σημαντικός αριθμός τους υποδεικνύεται από το γεγονός ότι οι ίλες, με 250 έως 300 άνδρες, που αποτελούν το σώμα είναι αριθμημένες από το 1 έως το 15 (τουλάχιστον). Στο κέντρο της διάταξης του στρατού, οι φοιδεράτοι έχουν πιο μεγάλη ιστορία.

Η *foedus* δηλώνει την εποχή της Ηγεμονίας τη συμμαχία με λαό εκτός της αυτοκρατορίας που αναγνωρίζει την επικυριαρχία της και της παρέχει βοηθητικό στρατό. Η παράγωγη

Οι δομές του Στρατού (B)

Συντάχθηκε απο τον/την Administrator

Παρασκευή, 19 Δεκέμβριος 2008 12:59 - Τελευταία Ενημέρωση Παρασκευή, 19 Δεκέμβριος 2008 13:14

όμως λέξη *foederati* (φοιδεράτοι / υπόσπονδοι), που δηλώνει συγκεκριμένη κατηγορία στρατευμάτων, αρχίζει να χρησιμοποιείται μόνον μετά τη συνθήκη του Θεοδοσίου Α' και του Γρατιανού με τους Γότθους (381-382). Οι Γότθοι φοιδεράτοι, ενώ διατηρούν την αυτονομία τους ως φυλή, είναι εγκατεστημένοι όχι εκτός αλλά εντός των ορίων της αυτοκρατορίας και κατά κύριο λόγο στη Θράκη. Αυτή η ανορθόδοξη χρήση της λέξης έφερε σε αμηχανία ορισμένους ερευνητές, αλλά όχι και στους ανθρώπους της εποχής. Τα στρατεύματα των φοιδεράτων αμείβονταν ή επιχορηγούνταν από το βυζαντινό κράτος, αλλά τα διοικούσαν οι φύλαρχοι. Στην Ανατολή, κατά τον 5ο και τον 6ο αιώνα, ο όρος δηλώνει κυρίως τους δύο σημαντικότερους "συμμάχους", που είναι σκληροτράχηλοι αλλά και απαραίτητοι λόγω της στρατιωτικής τους σημασίας: τους Γότθους στα Βαλκάνια και τους Άραβες στα ανατολικά σύνορα. Η εξέλιξη που είχαν οι σχέσεις του Βυζαντίου με αυτούς διαφέρει πολύ στις δύο περιπτώσεις.

Η αυτοκρατορία συνάπτει συμμαχίες με αραβικές φυλές (Σαρακηνούς) που διατρέχουν τις ερημικές εσχατιές της Μεσοποταμίας μέχρι το Σινά και την Αίγυπτο ήδη από την εποχή της Ηγεμονίας. Κατά τον 4ο αιώνα, ο εκχριστιανισμός συμβάλλει στην προσκόλληση των προσήλυτων φυλών στην αυτοκρατορία. Η κραταιά βασίλισσα Μαβία (*Mawiya*) από αντίπαλος γίνεται σύμμαχος, αφού κατάφερε τον Βάλεντα να χειροτονήσει επίσκοπο της αρεσκείας της. Αυτοί οι πολεμιστές, πίνοντας το αίμα των ηττημένων εχθρών τους, σπέρνουν τον τρόμο στους Γότθους που απειλούν την Κωνσταντινούπολη το 378. Οι σχέσεις διαμορφώνονται τον 5ο αιώνα μέσω τακτικών παροχών (*annona*) που καταβάλλονται στους Σαρακηνούς φοιδεράτους. Με τη διάλυση του *limes*, η χριστιανική δυναστεία των Γασσανιδών γίνεται, για ολόκληρο τον 6ο αιώνα, ο βασικός εγγυητής της ασφάλειας στην περιοχή. Παρά τις κάποιες αιμαχίες και παρανοήσεις, παραμένει πιστή και αποτελεσματική σύμμαχος της αυτοκρατορίας, ενώ ταυτόχρονα καταφέρνει να τιθασεύσει, στη δεκαετία του 570, τους Λαχμίδες, Άραβες συμμάχους της Περσίας. Οι Γασσανίδες έχουν ωστόσο ένα μεγάλο ελάττωμα: είναι αδιόρθωτα μονοφυσίτες. Το 582, πρώτα ο βασιλιάς τους Αλαμούνδαρος (*Al Mundhir*) και έπειτα ο γιος και διάδοχος του Νααμάν συλλαμβάνονται με δόλο από τον Μαυρίκιο και, επειδή αρνούνται να προσχωρήσουν στην ορθοδοξία, εξορίζονται στη Σικελία. Η συγκεντρωτική τους εξουσία παραχωρεί τότε τη θέση της σε 15 φυλάρχους που ορισμένοι τους συμμαχούν με την Περσία, ενώ άλλοι παραμένουν πιστοί στο Βυζάντιο ακόμα και επί Ηρακλείου. Έτσι η μεγάλη αραβοχριστιανική δύναμη διαλύεται, την παραμονή της περσικής και της μουσουλμανικής εισβολής, από το ίδιο το Βυζάντιο, στο όνομα μιας δογματικής έριδας.

Οι Γότθοι φοιδεράτοι έχουν και αυτοί ένα ελάττωμα: είναι οπαδοί του αρειανισμού. Όταν 10.000 Γότθοι σκοτώνονται σε μάχη για να υπερασπίσουν τον χριστιανισμό το 394, κατά την εκστρατεία του Θεοδοσίου Α' εναντίον του Ευγενίου, κανείς σχεδόν δεν τους το αναγνωρίζει: για τον Ορόσιο, "το γεγονός ότι χάθηκαν είναι έτσι και αλλιώς κέρδος". Πράγματι, οι σχέσεις ανάμεσα στους Γότθους και τους ιθύνοντες της Ανατολικής Αυτοκρατορίας, της πρώτης χώρας που τους δέχτηκε στο έδαφος της, χειροτερεύουν γρήγορα μετά τον θάνατο του Θεοδοσίου Α', προκαλώντας την αποδημία των Γότθων του

Οι δομές του Στρατού (B)

Συντάχθηκε απο τον/την Administrator

Παρασκευή, 19 Δεκέμβριος 2008 12:59 - Τελευταία Ενημέρωση Παρασκευή, 19 Δεκέμβριος 2008 13:14

Αλαρίχου το 405. Στη συνέχεια, κατά τις δεκαετίες 470-480, ο Θεοδώριχος Στράβων (ή Στραβός) και ο Θεοδώριχος ο Αμαλός, που άλλοτε υπερασπίζονται και άλλοτε λεηλατούν την αυτοκρατορία, τσακώνονται διαρκώς για τις παροχές και τους τίτλους, μέχρι τον θάνατο του Στράβωνα το 481 και την αναχώρηση του Αμαλού για την Ιταλία το 488.

Ο γοτθικός πληθυσμός που έμεινε στα Βαλκάνια γίνεται πιο ευάγωγος. Μολονότι κρατάει τις αυτόνομες στρατιωτικές δομές του, εποπτεύεται στο εξής από έναν ανώτερο αξιωματικό της αυτοκρατορίας, τον κόμη των φοιδεράτων. Ένας κόμης των φοιδεράτων, ο Βιταλιανός, εξεγείρεται κατά του Αναστασίου το 513, μετά από την αναστολή πληρωμών προς τους φοιδεράτους, αλλά τον στηρίζει και ο τακτικός στρατός της Θράκης, πράγμα που αποδεικνύει την νέα ενσωμάτωση. Εξάγοντας ίσως ένα δίδαγμα από την ιστορία αυτή, οι νόμοι του Ιουστινιανού υποδεικνύουν την παρουσία σε κάθε μονάδα φοιδεράτων ενός αξιωματικού υπεύθυνου για τις πληρωμές (*optio*): τα χρήματα καταβάλλονται απευθείας στους μαχητές μέσω ενός αυτοκρατορικού ταμιά και όχι πλέον από τον φύλαρχο ή τον κόμη. Οι νόμοι κάνουν επιπλέον διάκριση ανάμεσα στους *milites*, τακτικούς στρατιώτες που υπάγονται στον *magister militum*, και τους *foederati*, αλλά ο Προκόπιος σχετικοποιεί τη διάκριση: εξηγεί ότι οι μονάδες των φοιδεράτων, που παλιά αποτελούνταν αποκλειστικά από βαρβάρους, περιλαμβάνουν πλέον στις τάξεις τους και πολλούς Ρωμαίους πολίτες. Έτσι, καταλήγουμε επί Μαυρικήου στην επίσημη ένταξη του σώματος των φοιδεράτων στον τακτικό στρατό.

Στο κέντρο της δεύτερης γραμμής, της διάταξης, όπως την παρουσιάζει το *Στρατηγικόν*, βρίσκεται ο στρατηγός και οι

βουκελλάριοι

(από τη λέξη *bucellum*, γαλέτα 6 ουγκιών, περίπου 163 γραμ.). Πρόκειται για στρατιώτες που στρατολογεί και συντηρεί με δικά του έξοδα ο στρατηγός. Πολύ έχει συζητηθεί ο πιθανός δεσμός ανάμεσα στην εμφάνιση των βουκελλάρων στα τέλη του 4ου αιώνα και την αύξηση της γερμανικής επιρροής στον στρατό την ίδια εποχή. Αλλά, αν οι Γερμανοί στρατηγοί συνήθιζαν να περιβάλλονται από πιστούς ακολούθους, το φαινόμενο έχει το δικό του παρελθόν και στη ρωμαϊκή στρατιωτική παράδοση. Από τα τέλη του 5ου αιώνα, βουκελλάριοι εμφανίζονται να υπηρετούν και τους μεγάλους γαιοκτήμονες στην Αίγυπτο (και δίχως αμφιβολία και αλλού), που είναι και ανώτεροι κρατικοί αξιωματούχοι. Είτε όμως αυτό γίνεται στον πολιτικό είτε στον στρατιωτικό τομέα, δεν πρόκειται ούτε για σφετερισμό ούτε για διάλυση της κρατικής εξουσίας. Οι βουκελλάριοι των στρατηγών του Ιουστινιανού ορκίζονται πίστη στον αυτοκράτορα προτού να δώσουν όρκο στον κύριο τους και δεν αποτελούν κίνδυνο για την εξουσία: όταν ο Βελισάριος πέφτει σε δυσμένεια, μαζί με τα άλλα αγαθά του κατάσχονται και οι βουκελλάριοι του. Εκτός αυτού, πολλοί είναι εκείνοι που, έχοντας διακριθεί στην υπηρεσία ενός στρατηγού, γίνονται αξιωματικοί στις τακτικές μονάδες. Οι δικές τους μονάδες είναι συνήθως μάλλον περιορισμένες - μερικές δεκάδες ή εκατοντάδες άνδρες. Ο αριθμός των βουκελλάρων του Βελισάριου, του πιο πλούσιου ανθρώπου της αυτοκρατορίας μετά την άλωση της Καρχηδόνας, 7.000 ιππείς κατά την εκστρατεία στην Ιταλία, είναι ένα απόλυτο ρεκόρ που μαρτυρεί την κρίση που υπήρχε στον

Οι δομές του Στρατού (B)

Συντάχθηκε απο τον/την Administrator

Παρασκευή, 19 Δεκέμβριος 2008 12:59 - Τελευταία Ενημέρωση Παρασκευή, 19 Δεκέμβριος 2008 13:14

κινητό στρατό της εποχής του. Στη διάταξη που περιγράφει το

Στρατηγικόν

, ο αριθμός τους είναι πολύ μικρότερος. Τον επόμενο αιώνα, οι βουκελλάριοι είναι καθ' όλα επίλεκτος σχηματισμός που κατάγεται κατά πάσα πιθανότητα από τους βουκελλάριους του Μαυρικίου, οι οποίοι ενσωματώθηκαν στον τακτικό στρατό μετά την ενθρόνιση του.

Τον κύριο όγκο των δυνάμεων της δεύτερης γραμμής τον αποτελούν οι *optimates*, "οι άριστοι", οι ευγενείς. Το *Στρατηγικόν* τους αναγνωρίζει, πράγματι, ένα χαρακτηριστικό: κάθε οπτιμάτος διαθέτει έναν τουλάχιστον υπασπιστή (

αρμάτο

). Πρόκειται για βάρβαρους της Δύσης, κατά κύριο λόγο Λογγοβάρδους, που τους στρατολόγησε με πολύ κόστος ο Τιβέριος κατά τη δεκαετία του 570, και που ο Μαυρίκιος οδήγησε το 578 εναντίον των Περσών. Αν προσθέσουμε ότι ο Μαυρίκιος είναι κατά τα φαινόμενα ο τελευταίος κόμης των φοιδεράτων που γνωρίζουμε, τότε ο ρόλος του στη δημιουργία του καινούργιου στρατού είναι πασιφανής.

Οι σχηματισμοί του κινητού στρατού που αναφέρονται στο *Στρατηγικόν* αποτελούν ενιαίο σώμα μόνον στην υποδειγματική διάταξη που έχει κατά νου ο συγγραφέας του. Αντίθετα, οι πηγές του δεύτερου μισού του 7ου αιώνα αποκαλύπτουν την ύπαρξη επίλεκτου σώματος, που ονομάζεται

*οψί
κιον*

/obsequium (ακολουθία), και ισοδυναμεί με τον *comitatus*, αφού πρόκειται για την ένοπλη "ακολουθία" τού εκστρατεύοντος αυτοκράτορα. Αυτό το όνομα δόθηκε αναμφίβολα στο έφιππο σώμα που πολέμησε τους Πέρσες με επικεφαλής τον Ηράκλειο, τον πρώτο αυτοκράτορα μετά τον Θεοδόσιο Α' ο οποίος εκστράτευσε αυτοπροσώπως. Οι οπτιμάτοι και οι βουκελλάριοι αποτελούν τμήμα του οψικίου, ίσως και οι φοιδεράτοι (έστω και αν σε μεταγενέστερη εποχή συνδέονται με τη διοίκηση της Ανατολής). Η συνέχεια ανάμεσα στον επίλεκτο στρατό του Μαυρικίου και στον στρατό του Ηρακλείου και των διαδόχων του είναι ξεκάθαρη. Πρόκειται ωστόσο για στρατό με δυναμικό γύρω στους 10.000 με 15.000 άνδρες, δηλαδή ένα κλάσμα μόνον του δυναμικού των κινητών στρατών που είχε η Ανατολή την εποχή της

Notitia

.

{/tabs}